

Стислий огляд досліджень рисі євразійської та ведмедя бурого у Чорнобильській зоні відчуження

Сергій Гащак

Чорнобильський центр з проблем ядерної безпеки, радіоактивних відходів та радіоекології (Славутич, Україна)

Email: sgaschak@chornobyl.net; orcid: 0000-0002-7582-6742

GASHCHAK, S. A brief review of studies of the Eurasian lynx and the brown bear in the Chornobyl Exclusion Zone. — The paper presents a review of population dynamics of the lynx and the brown bear in the Chornobyl Exclusion Zone from the late 20th to the early 21st century, as well as of how research on these species developed. The period is conventionally divided into four stages. The first, prior to 1986, saw the near disappearance of these autochthonous species from the region and a scarcity of information about them. The second stage (1986–2012) began with the establishment of the exclusion zone and the decline of anthropogenic pressure, which enabled wildlife recovery and a gradual increase in reports of lynx and bear occurrences. However, formal research was still lacking, and publications relied mainly on unverified data. The third stage (2013–2021) marked the introduction of camera trapping and the collection of substantial empirical evidence, allowing for well-founded assessments of species status, abundance, distribution, reproduction, and interspecific interactions. The fourth stage (from 2022) commenced with Russia's full-scale invasion of Ukraine, leading to militarisation of the region, the de facto loss of its protected status, and the suspension of research, as most of the territory became inaccessible to scientists.

Вступ

Чорнобильська зона відчуження (далі — ЗВ), створена у 1986–1991 роках, як і Чорнобильській радіоекологічний біосферний заповідник (далі ЧБЗ), створений вже на її території (2016), знаходяться на півночі Київської області, у Поліссі, де майже завжди домінували ліси, а тому євразійська рись (*Lynx lynx* (L., 1758)) та бурий ведмідь (*Ursus arctos* L., 1758) вважалися абсолютно звичайними автохтонними видами [Кириков 1960; Сокур 1961]. Проте таке було у минулому, останні 150 чи більше років, обидва види стали настільки рідкісними, що про їх дослідження і мови не було. Фактично, вся наявна інформація обмежується лише окремими повідомленнями без особливої деталізації [Жила 1997, 2002; Гащак *et al.* 2006; Shkvyrja & Vishnevsky, 2012].

Ситуація суттєво змінилася після 1986 р., коли з території України і Білорусі загальною площею понад 4700 км² повністю евакуювали населення і припинили більшість видів господарської діяльності. Встановлення по-суті заповідного режиму запустило процеси відновлення диких природних ком-

плексів, сприяло зростанню чисельності багатьох видів, і обумовило повернення навіть таких, що давно вважалися зниклими, в тому числі — рисі й ведмедя [Гащак *et al.* 2006; Гащак 2018]. Попри це, довгий час цілеспрямованих досліджень все одно не було. По суті, все що стало відомо за 1986–2012 роки, це — така сама уривчаста інформація, що хтось десь щось бачив чи чув [Жила 1997, 2002; Гащак *et al.* 2006; Shkvyrja & Vishnevsky 2012]. Принципово все помінялося пізніше, з появою фотопасток і їх масштабним використанням. Саме фотопастки не тільки вперше «проявили» присутність обох видів, а й надали інформацію для перших оцінок і обговорень.

Нижче представлено короткий огляд інформації про рись і ведмедя у ЗВ, що опублікована після 1986 року.

Ведмідь бурій

До 1990х років про ведмедя на території сучасної ЗВ взагалі не згадували, хоча можливість заходу з Білорусі не виключалася [Жила 1997]. Перші чутки з'явилися у 1990х, але без будь-яких доказів або незалежних підтверджень. Лише у червні 2003 р. його сліди виявили і сфотографували поблизу с. Корогод [Гащак *et al.* 2006]. Пізніше, влітку 2009 р., були знайдені і характерні подряпини на стовбурі ялини, на садибі колишнього Товстоліського лісництва [Shkvyrja & Vishnevsky 2012]. Нарешті, самого звіра вперше сфотографували лише у жовтні 2014 р. в с. Товстий Ліс, за допомогою фотопасток, а до кінця 2016 р. з того ж регіону отримали вже 17 фотофіксацій [Gashchak *et al.* 2016]. Широке втілення фотопасток у польові дослідження, дозволило кільком групам за 10 років отримати понад 40 реєстрацій ведмедя по всій території ЗВ [Gashchak *et al.* 2016, 2025]. До цього додалися близько 20 випадків зі знахідками слідів, подряпин на деревах, та посліду. Також, варто згадати, що окрім вище згаданої інформації, відомо і про зйомки ведмедя звичайними камерами і фотопастками, і про зустрічі звірів, зроблені працівниками підприємств і відвідувачами ЗВ. Отже, у 2010–2025 рр. цей звір перетворився з фантомного на такого, що постійно присутній.

Попри це, точних даних про його чисельність і досі немає, невідомий статеві-віковий склад, не відомо, чи тримається він у ЗВ цілорічно, чи зимує, чи розмножується. Є лише непідтверджена інформація, що, наче, ведмедицю з двома ведмежатами бачили біля с. Ладижичи у жовтні 2015 р. [Gashchak *et al.* 2016]. Додатково, генетичний аналіз зразків шерсті показав, що з-поміж звірів дійсно є самки [Kudrenko *et al.* 2024].

У будь-якому випадку, з 2014 р. кожен рік надходило від 1 до 13 реєстрацій [Gashchak *et al.* 2025]. На нашу думку, така варіація у кількості щорічних реєстрацій не стільки пов'язана з чисельністю звіра, скільки залежала від того, наскільки цілеспрямовано здійснювався пошук, наскільки вдало збігалися місця розміщень фотопасток з місцями перебування самих звірів. Наприклад, фотопастка на стежці, лісовій дорозі чи переході через водойму,

скоріше виявить звіра, ніж у абстрактній точці поза стежкою. Так само, багаті трофотопи у широколистяних лісах чи поблизу, можуть виявитися більш вдалимими, ніж сухі луки чи сосняки (яких чимало у ЗВ). Скільки саме звірів у ЗВ невідоме, але точно — їх не 2–3, можливо, їх — і до десятка (з урахуванням сусіднього білоруського заповідника), причому, вони різного віку і статі. Чіткої думки щодо цього немає, але дослідники сходяться, що ведмеді прийшли з півночі, можливо з Брянської області РФ, де свого часу їх штучно реінтродукували [Пажетнов 1990; Дикий *et al.* 2015; Gashchak *et al.* 2016].

Аналіз розподілу знахідок ведмедя у ЗВ в залежності від поточних екологічних умов показав, що у половині випадків звір реєструється у лісах, і лише у третині — у відкритих комплексах¹. З огляду на перспективи ведмедя у ЗВ, сучасний її стан не є дуже сприятливим. По-перше, найбільш привабливі для виду гігрофільні мезо- та евтрофні едафотопи (сугруди, судіброви, груди і діброви) займають лише 6 % загальної площі, хоча ненабагато менш привабливі мезо- та мезогігрофільні суборі і сугруди — вже 65 %, що в цілому — непогано для формування сталого угруповання, що розмножується [Gashchak *et al.* 2016]. Разом з тим, низка масштабних пожеж у 2015–2020 роках, дефіцит опадів і ґрунтової вологи, і військові дії з лютого 2022 р. явно діють проти швидкого зростання місцевого угруповання. Але яка ситуація з ведмедем насправді, важко сказати, бо саме тривала мілітаризація регіону заважає і дослідженням, таким, як це було до 2022 р.

Рись євразійська

Звичайний у далекому минулому, цей вид майже не реєстрували до 1990-х рр. [Жила 2002], він мешкав переважно північніше, у Білорусі [Гептнер, Наумов 1972]. Причину зникнення рисі бачили у браконьєрстві, фрагментації лісів та скороченні кормової бази [Шквиря & Шевченко 2009; Zhyla 2021]. Ситуація стала мінятися у 1990-х рр., коли її зареєстрували у різних регіонах Полісся [Жила 2002]. Передумовою, очевидно, стала соціально-економічна криза 1980-х та 1990-х рр., деякий занепад лісо- і сільськогосподарської діяльності, та зменшення населення у сільських районах. Особливо суттєво вплинуло відселення населення з 4750 км² півночі Київської обл. України та півдня Гомельської області Білорусі після аварії на ЧАЕС. ЗВ ще до заснування ЧБЗ (2016) вже 30 років мала умовно заповідний режим землекористування. Це сприяло відновленню рисі. Вважається, вона прийшла з півночі, з Білорусі [Жила 2002, 2012].

У 1990-х та 2000-х рр. прямих досліджень рисі майже не провадили, переважно це була неперевірена інформація від третіх осіб, але її було багато. Перші повідомлення почали надходити у 1990-х: бачили і дорослих особин, і кошенят, і сліди, навіть казали про добич рисі браконьєрами, і так —

¹ Такі матеріали представлені постері С. Кудренко з кол. «Straddling bears: transboundary populations in Ukraine» на конференції «28th IBA» (Едмонтон, 2024). URL

практично по всій ЗВ [Гащак *et al.* 2006]. Проте, фактичних деталей — ніяких. На початку 2000-х вже казали, що у ЗВ мешкає до 10–20 особин [Жила 2002; Гащак *et al.* 2006], хоча знову без детального пояснення про походження таких оцінок. Так, С. Жила [2002] вказує чисельність 16–20 ос. (2000–2001), але для площі лише 500 км², коли ЗВ займає 2600 км², що в цілому суперечить оцінкам загальної чисельності рисі у Поліссі у той період — 18–53 ос. [Жила 2012]. Скоріше за все, на початку 2000-х чисельність рисі у ЗВ була ще достатньо низькою, щонайменше у 2001–2005 роках жодна особина не потрапила до об'єктиву фотопасток [Гащак 2008]. Так само небагато інформації було і пізніше [Shkvyria & Vishnevsky 2012], повідомлялося лише про те, що сліди рисі знаходили навіть у кинутих населених пунктах, на деяких меліоративних системах. З одного боку писали, що зареєстровано лише чотири окремі особини, але при цьому стверджували, що звірі переважно трималися лісів і водно-болотних угідь, що передбачає більший обсяг спостережень, але фактичних даних у цій публікації мало.

Ситуація принципово змінилася у 2010-х рр. З одного боку, можливо, зросла чисельність рисі, з іншого, почалося широке використання цифрових фотопасток, у 2016 р. створено ЧБЗ і розпочато польові дослідження.

Звір реєструвався по всій території, хоча частіше на ділянках між лісовими, лучними та водно-болотними угіддями, з певною перевагою до дрібнолистяних густих заростей і очеретникам [Гащак 2018]. Загальна чисельність ще була невідома, лише очікувалось, що лежить у межах 50–130 ос. [Гащак 2018]. До того ж, не викликало сумнівів, що звір розмножується, бо у фотоматеріалах неодноразово з'являлися самиці з 1–2 кошенятами.

З появою ЧБЗ почалися і польові дослідження рисі. Було показано, що попри деякий спад загального репродуктивного успіху по Поліссю у 2013–2017 рр., ситуація у ЗВ залишалася відносно стабільною, хоча середній розмір виводків був менший за двох кошенят [Zhyla 2021], і автор нарахував лише 6 родинних груп. Головною причиною стриманого розвитку популяції рисі С. Жила бачив у поєднанні кліматичних чинників (тривалий дефіцит вологи, пересихання боліт, що вплинуло на чисельність і перерозподіл копитних), епідемії африканської чуми свиней (суттєве скорочення поголів'я) і більш високою конкурентоздатністю вовків, які за дефіцитом власної здобичі легко переключаються на здобич рисі (сарна, заєць). Висліджування рисі взимку показало, що розмір території окремих особин сягає 14 км у поперечнику [Zhyla 2021]. Автор вважав, що рись, хоча і поширена по всій ЗВ, але ділянки з територіальними особинами були не всюди, зокрема, у центральній частині переважно бували бродячі нетериторіальні особини. В цілому, С. Жила оцінював розмір популяції рисі у 2020–2021 рр. у 25–30 особин. У початковий період роботи ЧБЗ проводив і моніторинг фауни за допомогою фотопасток, але внаслідок обмеженого обсягу робіт (330 пастко-діб, 6 точок, 2018 р.) рись так і не потрапила до кадру [Вишневський 2021].

Разом з тим, набагато більший обсяг робіт у іншому дослідженні з фото-пастками (390 точок, понад 46,8 тисяч пастко-діб у 2013–2018 рр.) дозволив вперше максимально детально описати ситуацію з риссю [Gashchak *et al.* 2022]. Так, чисельність виду оцінена у 53–68 ос., співвідношення дорослих самиць до дорослих самців складало 1:2,7, а відсоток особин до року — 22 %. У цьому дослідженні ідентифіковано лише 6 родинних груп (але дослідження охопили лише 30 % ЗВ), середня чисельність кошенят складала 1,83 на самку. Розрахована середня щільність рисі — 2,2–2,7 ос./100 км², а частота реєстрації тварин варіювала від 0,3–0,9 ос./100 пастко-діб у лучних угіддях до 1–5 ос./100 пастко-діб у лісових, тварини віддавали перевагу едафотопам з багатими вологими умовами і густою рослинністю [Gashchak *et al.* 2022].

Ще одне змістовне і разом із тим новітнє для ЗВ дослідження, проведено у 2020–2021 рр. [Palmero *et al.* 2023], коли оцінюючи щільність рисі, використовували фотопастки з білим спалахом, по дві у кожній точці з протилежних боків, щоб можна було роздивитися малюнок на хутрі з обох боків, з високою регулярною щільністю дослідних точок (65 на 791 км², або 30% ЗВ) і дотримання методології Bayesian Spatial Capture-Recapture [Royle *et al.* 2009], яка, на думку авторів, більш адекватно оцінює щільність при невисокій частоті реєстрації тварин. Дослідження тривало лише з листопада 2020 по лютий 2021 р. (6353 пастко-діб), і щільність оцінили у 1,54 ос./100 км² (0.89–2.35), що, як і очікувалось, менше значень, показаних раніше [Gashchak *et al.* 2022]. З огляду на розміри ЗВ (2600 км²), загальна чисельність може сягати 40 ос. На жаль, згадана робота Пальмеро зі співавторами [loc. cit.] не включає жодної інформації по структурі населення рисі, хоча скоріше така була.

Обговорення

Дослідження бурого ведмедя і рисі на території Чорнобильської зони відчуження мають схожу історію, яку можна поділити на чотири етапи.

Перший — це до 1986 р., коли обидва види були в статусі фантомних, їх сталі ареали знаходилися набагато північніше, і вони лише зрідка заходили до поліських регіонів України. Власне досліджень як таких не було, були лише оцінки ситуації з посилками на окремі неверифіковані повідомлення.

Другий етап почався вже з появою ЗВ (1986–2012). Суттєве послаблення антропогенного пресу на величезній площі лісових, лучних і водно-болотних угідь сприяло і відновленню тваринних комплексів. До чорнобильських пуш повернулися і рись, і ведмідь. В принципі, характер досліджень майже не змінився, публікації переважно представляли собою обговорення повідомлень від третіх осіб. Але, по-перше, такої інформації було чимало, по-друге, до неверифікованих повідомлень додалися й перші власні польові спостереження, знахідки та їх аналіз. У цей період ведмідь ще залишався «фантомним», проте рись стало увійшла у природні комплекси, хоча і була рідкісною. Фактів бракувало, висновки базувалися переважно на експертній точці зору.

Хтось оцінював угруповання у кілька особин, інші у кілька десятків. Загалом у цей період вийшло лише сім публікацій, де б згадували рись і ведмідь.

Нарешті, третій етап почався у 2012–2013 рр., коли дослідники почали широко використовувати цифрові фотопастки. Це був реальний збір фактичної інформації, включаючи ідентифікацію особин, кількість дитинчат, поширення, життєві цикли, і так далі. Саме в цей період остаточно підтверджена наявність ведмеда, зроблені перші оцінки його статусу, чисельності, статевовікового складу і перспектив розвитку у ЗВ. Більш глибоко й детально проведено аналіз угруповання рисі. З'явилися перші обґрунтовані оцінки її щільності й чисельності. З появою ЧБЗ розпочалися і традиційні польові спостереження, провадиться аналіз міжвидових відносин, кормової бази і таке інше. У цей період вийшло вже 11 публікацій, де б мова йшла про рись і ведмеда, і майже кожна публікація базувалась на багатому фактажі.

У лютому 2022 р. розпочався четвертий етап. Російська агресія, окупація-деокупація, мілітаризація і організація оборонних рубежів у прикордонній зоні — все це не тільки вплинуло на сам вигляд природних комплексів і поставило під питання їхній заповідний статус, а й сильно обмежило можливості щодо моніторингу і досліджень. По суті, більша частина ЧБЗ і ЗВ стали недоступними для дослідників, що там відбувається, не відомо. Як війна вплинула на великих хижих, буде відомо тільки після її закінчення.

Подяки

Автор дякує Ігорю Загороднюку за ідею підготовки такого матеріалу та його змістовне й корисне обговорення.

Література

- Вишневський, Д. 2021. Досвід малоресурсного дослідження фауни за допомогою фотопасток. *Theriologia Ukrainica*, **21**: 114–124. [CrossRef](#)
- Гашак, С. П. 2008. Про досвід автоматичного фотографування диких тварин у Чорнобильській зоні. *Раритетна теріофауна та її охорона*. Під ред. І. Загороднюка, Луганськ, 28–36. (Серія: Праці Теріологічної Школи; Вип. 9).
- Гашак, С. П. 2018. Позвоночные животные Чернобыльской зоны (Чернобыльского радиационно-экологического биосферного заповедника), включенные в Красную книгу Украины (2009 год). *Проблеми Чорнобильської зони відчуження*, **18**: 5–54.
- Гашак, С. П., Д. О. Вишневський, О. О. Заліський. 2006. *Фауна хребетних тварин Чорнобильської зони відчуження (Україна)*. Вид-во ЧЦПЯБРВР, Славутич, 1–100.
- Гептнер, В. Г., Н. П. Наумов. 1972. *Хищные (Гиены и кошки)*. Высшая Школа, Москва, 1–552. (Серія: Млекопитающие Советского Союза; Том 2, ч. 2).
- Дикий, І. В., М. Г. Шкви́ря, П. Б. Хо́ський. 2015. Сучасний стан популяції ведмеда бурого в Україні: просторова структура і особливості екології, чисельність і методи дослідження. В кн.: Дикий, І. В., М. Г. Шкви́ря (ред.). *Ведмідь бурий (Ursus arctos): проблеми збереження та дослідження популяції в Україні*. ТОВ «СІК Груп Україна», Київ, 36–72.
- Жила, С. М. 1997. Бурій ведмідь (*Ursus arctos* L.) в Українському Поліссі. *Вістник зоології*, **31** (3): 77.
- Жила, С. 2002. Рись в Українському Поліссі: стан популяції та поширення. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*, **30**: 61–64.

- Жила, С. 2012. Поліська популяція рисі (*Lynx lynx*) в Україні та план дій щодо її збереження. *Праці Теріологічної Школи*, **11**: 98–112. [CrossRef](#)
- Жила, С. 2021. Рись (*Lynx lynx*) в Українському Поліссі: стан популяції та питання охорони. *Theriologia Ukrainica*, **21**: 91–108. [CrossRef](#)
- Кириков, С. В. 1960. *Изменения животного мира в природных зонах СССР (XIII–XIX вв.): Лесная зона и лесотундра*. Изд-во АН СССР, Москва, 1–158.
- Пажетнов, В. С. 1990. *Бурый медведь*. Агропромиздат, Москва, 1–215.
- Сокур, І. Т. 1961. *Історичні зміни та використання фауни ссавців України*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–84.
- Шквиря, М. Г., Л. С. Шевченко. 2009. Рись. *Lynx lynx* (Lynnaeus, 1758). В кн.: Акімов, І. А. (ред.). *Червона книга України. Тваринний світ*. Глобалконсалтинг, Київ, 546.
- Gashchak, S. P., Y. O. Gulyaichenko, N. A. Beresford, [et al.]. 2016. Brown bear (*Ursus arctos* L.) in Chernobyl exclusion zone. *Proceedings of Theriological School*, **14**: 71–84. [CrossRef](#)
- Gashchak, S., C. L. Barnett, N. A. Beresford, [et al.]. 2022. Estimating the population density of Eurasian lynx in the Ukrainian part of the Chernobyl Exclusion Zone using camera trap footage. *Theriologia Ukrainica*, **23**: 47–65. [CrossRef](#)
- Gashchak, S. 2024. Annotated review of the mammal fauna in the Chernobyl Biosphere Reserve as of 2023. *Theriologia Ukrainica*, **28**: 3–33. [CrossRef](#)
- Gashchak, S., K. Korepanova, S. Kudrenko, [et al.]. 2025. Records of *Ursus arctos* within the territory of Chernobyl Exclusion Zone, Ukraine, during 2003–2025. In: *GBIF dataset* (2025-09-08). [CrossRef](#)
- Palmero, S., A. F. Smith, S. Kudrenko, [et al.]. 2023. Shining a light on elusive lynx: Density estimation of three Eurasian lynx populations in Ukraine and Belarus. *Ecology and Evolution*, **13**: e10688. [CrossRef](#)
- Royle, J. A., J. D. Nichols, K. U. Karanth, A. M. Gopalaswamy. 2009. A hierarchical model for estimating density in camera-trap studies. *Journal of Applied Ecology*, **46**: 118–127. [CrossRef](#)
- Shkvyria, M., D. Vyshevsky. 2012. Large carnivores of the Chernobyl NPP exclusion zone. *Vestnik of Zoology*, **46** (3): 239–246. [CrossRef](#)

Резюме

ГАЩАК, С. Стислий огляд досліджень рисі євразійської та ведмеда бурого у Чорнобильській зоні відчуження. — У роботі представлено інформацію, як змінювалася ситуація з риссю і ведмедем у Чорнобильській зоні відчуження наприкінці ХХ та на початку ХХІ століть, та як розвивалися дослідження навколо цих двох видів. Умовно, увесь період поділено на чотири етапи. Перший, до 1986 р., коли ці автохтонні види майже зникли з регіону і інформації про них було мало. Другий (1986–2012), це, коли з появою зони відчуження і зменшенням антропогенного пресу дика природа почала відновлюватися, і кількість повідомлень про рись і ведмеда стрімко зростала. Проте, досліджень, як таких, ще не було, публікації являли собою обговорення переважно неперевіраних даних. Третій етап (2013–2021) розпочався з початком широкого використання фотопасток і збором великого обсягу фактичних даних. У цей період нарешті дані обґрунтовані оцінки статусу видів у регіоні, їх чисельності, складу, поширення, розмноження, взаємодії з іншими видами. Четвертий етап (з 2022) розпочався з широкомасштабним вторгненням Росії до України, регіон підпав під мілітаризацію, де-факто, втратив заповідний режим, дослідження, як раніше, провадити неможна, більша частина земель недоступна для науковців.